

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Философско-исторически факултет

Катедра „Приложна и институционална социология“

ДАРЕНА ДИМИТРОВА ХРИСТОЗОВА

**МЛАДЕЖКИ ЖИЗНЕНИ ПРЕХОДИ В УСЛОВИЯТА НА
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки
Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата
Докторска програма „Социология“

Научен ръководител:

доц. д-р Сийка Костадинова Ковачева

Пловдив

2023

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „Приложна и институционална социология“ към Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, проведено на 23.02.2023 г.

Дисертационният труд „Младежки жизнени преходи в условията на глобализация“ е с общ обем от 226 страници (увод, три глави и заключение – 153 страници, четири приложения – 57 страници, библиография – 12 страници, декларация за оригиналност – 1 страница, списък на приложените фигури, таблици и графики – 3 страници). Библиографията включва общо 166 източника, от които 118 заглавия на английски език и 48 заглавия на български език.

Състав на научното жури:

Външни членове за Пловдивския университет:

- 1. проф. д.с.н. Валентина Георгиева Миленкова**
- 2. проф. д-р Татяна Иванова Коцева**
- 3. доц. д-р Габриела Милчева Йорданова**

Вътрешни членове за Пловдивския университет:

- 1. проф. д-р Иван Христов Чалъков**
- 2. доц. д-р Елица Куздова Димитрова**

Резервни членове:

- 1. доц. д-р Венета Кръстева Петрунова (външен)**
- 2. доц. д-р Тихомир Николов Митев (вътрешен)**

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на **31.05.2023 г.**

Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Приложна и институционална социология“.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
2. ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО. ТЕЗА, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ...	7
3. СТРУКТУРА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	10
3.1. ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	11
3.2. ВТОРА ГЛАВА: МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	15
3.3. ТРЕТА ГЛАВА: АНАЛИЗ НА ЕМПИРИЧНИТЕ ДАННИ	18
3.3.1. КОЛИЧЕСТВЕНА ИЗСЛЕДВАНЕ	18
3.3.2. КАЧЕСТВЕНА ИЗСЛЕДВАНЕ	20
3.3.3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЛУЧАИ	22
3.4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	27
4. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	30
5. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	31
6. ИЗПОЛЗВАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА	31

1. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД	6
ПЪРВА ГЛАВА. Теоретична перспектива	12
1. Перспективата за жизнения път – концепция и понятиен апарат	14
1.1. Дефиниране на концепцията за жизнения път	14
1.2. Понятиен апарат	16
2. Значението на интердисциплинарния подход за изследванията на жизнения път	18
2.1. Връзката между социологията на жизнения път и психологията на развитието	18
2.2. Ерик Ериксън и „кризата на идентичността“	19
2.3. Даниел Левинсън и периодизацията на жизнения път – младежката фаза като ключов етап в живота на индивида	21
3. Социалната история на младостта	22
3.1. Младостта като етап от жизнения цикъл. Граници на младежкия етап	22
3.2. Нови социални роли на младите хора в трите жизнени области – семейство, училище, трудов живот	25
3.2.1. Мястото на младите хора в семейството	25
3.2.2. Младите в училището	26
3.2.3. Трудовият свят на младите	27
4. Процесите на глобализация и влиянието на социалната промяна върху разгръщането на жизнените траектории	28
4.1. Постмодерността и новата логика на обществено развитие	28
4.2. Рисковото общество и необходимостта от само-рефлексия	30
4.3. Процесите на индивидуализация и идеята за „биография на избора“	30
4.4. Мрежовото общество и възпроизвеждането на социалната несигурност	31
5. Глобализацията и влиянието ѝ върху социалните модели на неравенствата на трудовия пазар	32
5.1. Перспективата за отслабване на съществуващите социални структури на неравенство	33
5.2. Перспективата за засилване на съществуващите социални структури на неравенство	34
6. Нови подходи към изследване на процеса на разгръщане на жизнените траектории..	36
6.1. Структурирана индивидуализация, ситуирана активност и структури на възможностите	36
6.2. Дестандартизацията на младежките преходи и утвърждаването на нелинейния им характер	37
6.3. Типове младежки преходи	40
7. Структура на образователните възможности	42
7.1. Социална роля и развитие в научните представи	42
7.2. Преглед на съвременните представи в контекста на българската действителност...	45

8. Структура на възможностите и ограниченията в труда. Нови форми на труд	46
8.1. Социална роля и развитие в научните представи	46
8.2. Утвърждаването на новите форми на труд	48
9. Социалният контекст в България и младежката ситуация	52
9.1. Традицията на младежките изследвания в България	52
9.2. Младежката ситуация и тенденции в жизнените траектории	55
9.3. Българската младеж и отношението ѝ към образованието и труда – изследванията, проведени през 2014 г., 2018 г. и 2020 г.	59
9.4. Нови предизвикателства пред младежкия преход от образование към заетост и значението на националните и европейски политики	63
ВТОРА ГЛАВА. Методология на изследването	73
1. Изследователски въпрос и теза на изследването	73
2. Цели и задачи на изследването	73
2.1. Цели на изследването	73
2.2. Задачи на изследването	74
3. Предмет и обект на изследването	74
3.1. Предмет на изследването	74
3.2. Обект на изследването	75
4. Хипотези	75
5. Методи за набиране на емпирични данни и теренна работа	77
5.1. Количествена стратегия (онлайн анкета)	78
5.2. Количествена стратегия (дълбочинни интервюта)	82
ТРЕТА ГЛАВА. Анализ на емпиричните данни	86
1. Количествено изследване	86
1.1. Изводи за групата на младежите с придобито средно/средно-специално образование на база двумерни статистически разпределения	87
1.2. Изводи за групата на младежите с придобито висше образование на база двумерни статистически разпределения	97
1.3. Обобщение	108
2. Качествено изследване	111
2.1. Групата на младежите с придобито средно/средно-специално образование	112
2.1.1. Общо представяне на интервюираните	112
2.1.2. Възможности и трудности в прехода от образование към заетост	115
2.1.3. Източници на подкрепа	117
2.1.4. Бъдещи перспективи	118
2.1.5. Обобщение	119
2.2. Групата на младежите с придобито висше образование	120
2.2.1. Общо представяне на интервюираните	121
2.2.2. Възможности и трудности в прехода от образование към заетост	123

2.2.3. Източници на подкрепа	126
2.2.4. Бъдещи перспективи	127
2.2.5. Обобщение	128
2.3. Изследване на случаи	129
2.3.1. Аргументацията относно избора на изследваните случаи	129
2.3.2. Гъвкавата заетост като възможност за самоусъвършенстване	130
2.3.3. Инвестицията в образование като начин да постигнеш желаната заетост	133
2.3.4. Работата чрез обучение като път към бързата и успешна трудова реализация	137
2.3.5. „В капана“ на временната и несигурна заетост	140
2.3.6. Обобщение	144
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	146
Приноси и ограничения на дисертационния труд	152
Приложения	154
Приложение 1. Транскрибирано дълбочинно интервю с младеж, придобил средно професионално образование	154
Приложение 2. Транскрибирано дълбочинно интервю с младеж, придобил висше образование	170
Приложение 3. Транскрибирано дълбочинно интервю с експерт от Център за социални иновации	186
Приложение 4. Онлайн анкета „Житейските преходи на младите хора“	190
Декларация за оригиналност на резултати и приноси	211
Библиография	212
Списък на приложените фигури и таблици	224

2. ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО. ТЕЗА, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

Младите хора са в най-висока степен чувствителни към динамичния характер на съвременната действителност и несигурния контекст на настоящето, тъй като се намират в жизнен етап, който ги изправя пред вземането на важни жизнени решения и поемане на отговорности и избори, предопределящи прехода им към зрелия период и бъдещото им житейско развитие в различните жизнени области. Социологическите изследвания в областта на младежта затвърждават схващането, че, под влияние на глобализационните процеси, днес се наблюдават промени в жизнените преходи на младите хора (Du Bois Reymond, 1998). Налице е тяхната дестандартизация, като тя се свързва главно с удължения период на обучение, икономическата промяна, нарастващата несигурност на пазара на труда и флексибилизацията на труда (Wallace and Kovacheva, 1998). Изследванията в областта показват, че, в резултат на индивидуализацията и дестандартизацията на жизнения път, все по-голяма част от младите хора остават по-дълго зависими от финансовата подкрепа на своите родители, което забавя техния стремеж към трайна реализация на пазара на труда и поемането на повече отговорности, характерни за възрастните. Възрастта и житейските събития губят своята значимост като маркери, определящи преминаването на индивида към друг житейски етап или осъществяването на даден жизнен преход. Днес вече се говори за нов тип младеж (Jones, 2009), чиито жизнени преходи се дефинират като нелинейни.

През последните три десетилетия се наблюдава цялостна трансформация на ценностите и на демографския профил на България (Dimitrova, 2009). Самореализацията на индивида вече не се свежда до женитбата и създаването на семейство. Тези събития все по-силно започват да се конкурират с други жизнени избори, характерни за младежката фаза – инвестирането в образование и стремежът към професионално израстване. Постепенно се стига до изменения в брачното, семейното и репродуктивното поведение на младите хора (Коцева и Костова, 2007). Наличието на високи нива на младежка безработица след промените от 1989 г., които остават сравнително постоянни, в съчетание с либерализирането на достъпа до по-високо образование в държавните и частни университети създава условия за по-голямо фокусиране върху проблеми на младите хора на пазара на труда. Дисертацията акцентира именно върху младежкия преход от образование към заетост като част от жизнения път на младежите и като един от най-важните преходи в младежкия период.

Изследването на младежкия преход от образование към заетост в България е особено важно днес, в края на второто десетилетие на XXI век, поради: утвърждаването на дистанционните форми на обучение, тяхната необходимост и ефективност; несигурното място на младите хора на пазара на труда; нестабилната политическа обстановка в страната, която, освен чувство на всеобща социална несигурност, води до негативно влияние върху изготвянето и прокарването на необходими реформи в сферите на образованието и заетостта; глобалните икономически процеси, оформящи и българския контекст; здравната криза от началото на 2020 г. и политическото напрежение в региона от началото на 2021 г.

Преходът от образование към заетост се оказва проблем за по-голямата част от българската младеж. От една страна, за най-уязвимите групи сред младите хора – нискообразованите или без образование, малцинствените групи, живеещите в селата и по-малките градове, където достъпът до качествено образование е затруднен и зависи в голяма степен от финансовите ресурси на родителското семейство, а възможностите за заетост са ограничени основно до нискоквалифицирания труд, характеризиращ се с ниско възнаграждение и липса на възможност за кариерно развитие. От друга страна, високообразованите младежи, живеещи в по-големи населени места с повече възможности за образование и заетост, са изправени пред нелесната задача да намерят трудова реализация по изучаваната специалност и да натрупат трудов опит, с който да са конкурентоспособни на пазара на труда. Желанието да се отделият от родителското семейство и да получат по-голяма самостоятелност нерядко ги тласка към трайно пребиваване в различни временни, несигурни и нископлатени форми на труд.

Специфична характеристика на настоящия дисертационен труд е поставеният фокус само върху младите хора, намиращи се в средата на социалната йерархия. Съсредоточаването само върху младежите с по-високи образователни постижения (средно, средно професионално и висше образование) може да даде една по-детайлна картина по отношение на младежката им ситуация – зад привидно успешния преход към сигурната заетост, могат да бъдат дефинирани специфични предпоставки, създаващи бариери пред кариерното развитие на младите хора и пораждащи чувство за неуспех в заетостта (Roberts, 2015). Дисертацията изследва съвременния младежки преход от образование към заетост като положен в специфичния контекст на българската действителност три десетилетия след промяната на политическия режим у нас и 15 години след присъединяването на страната към Европейския съюз. Изследването

подлага на преглед и анализ действащите социални, образователни и трудови политики в България като фактор за наличните възможности и ограничения на институционалната среда, сред която младежите правят своите образователни и трудови избори. Изследвано е тяхното взаимодействие с действащите структурни неравенства, които продължават да оформят набора от жизнени шансове пред младежта, но през призмата на все по-активно предприеманите от младите хора действия към направляване на жизнените им преходи.

Основната теза на дисертационния труд подкрепя схващането, че днес, в резултат на съвременните динамични условия на живот, има нови модели и стратегии, които по-високообразованите млади българи (все още обучаващите се и придобилите висше образование) следват при осъществяване на прехода от образованието към труда. Налице е многообразие от фактори, които могат да повлияят хода на разгръщане на жизнените траектории и специфичния начин на протичане на младежките жизнени преходи. Наличието и силата им на действие водят до дефиниране и на различни модели на преход – някои от които по-линейни, а други по-скоро нелинейни и нестандартизирани. Ключова е ролята както на семейната среда и получаваната в семейството подкрепа, така и на текущия институционален контекст. В допълнение на това, наличието на висше образование се превръща във все по-голяма ценност за младите хора, припознавайки го като ресурс, който може да улесни ситуацията им на пазара на труда.

Двете по-обща цели на дисертационния труд са: първо, да бъдат очертани основните проблемни аспекти, съпътстващи прехода от образование към заетост според нагласите на изследваните младежи; второ, чрез анализ на конкретни случаи да се открият типологии на нови модели на преход към труда, които да помогнат за по-задълбоченото му и адекватно разбиране. Постигането на целите предполага дисертационният труд да реши следните няколко задачи: да се оцени степента на надграждане на образователната траектория; да се оцени степента на удовлетворение от полученото образование и наличието на възможности за трудова реализация по придобитата професионална квалификация; да се проследи натрупаният от младежите трудов опит и влиянието му върху формираните текущи жизнени стратегии по отношение на кариерното развитие; да се акцентира върху семейната среда на израстване и влиянието ѝ върху направените избори и бъдещите перспективи за развитие; да се оцени степента на индивидуална активност на младежите и осъзнатост при осъществяването на важни жизнени избори, касаещи бъдещето им (по отношение на избор на образование, избор на работа, създаване на семейство).

3. СТРУКТУРА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е разделен в три глави:

В *първа глава* е направен теоретичен обзор на основните концепции и понятия, с които борави изследването. Систематизирани са по-големите научни постижения в областта на младежките изследвания, като са изложени както част от утвърдените идеи, така и някои нови подходи, акцентирани на влиянието на социалните промени върху жизнения път и конкретно върху младежкия период и характерните за него жизнени преходи. Главата продължава с фокусиране върху традицията на младежките изследвания в България и описание на текущия социален контекст в страната, като е изложена кратка национална и европейска статистика, засягаща някои основни показатели, свързани с младежката образователна и трудова ситуация.

Втора глава е посветена на методологията на изследването: формулиран е изследователският проблем, основната теза, целите и задачите. Изяснени са предметът и обектът на изследване, като са формулирани и три основни хипотези. Специално внимание е отделено на избраните методи за набиране на необходимия емпиричен материал, като изчерпателно е аргументиран изборът на подход и приложените изследователски стратегии – количествена и качествена. Приложено е подробно описание на използваните инструменти за набиране на емпирични данни – онлайн анкета и дълбочинно интервю.

Трета глава съдържа анализа на емпиричните данни. Първо са изложени направените изводи и обобщения в резултат от количественото изследване, а след това е представен и анализът на проведеното качествено изследване. Данните от качествено изследване са систематизирани в три точки. Първите две точки дават обща информация за интервюираните две групи младежи (абитуриенти и абсолвенти) на база на приложения тематичен анализ – обобщени са основните възможности и ограничения в прехода им от образование към заетост, източниците на подкрепа и бъдещите перспективи пред тях. Третата точка съдържа пълен анализ на четири избрани случая на младежи, участвали в изследването, чиито жизнени истории подпомагат дефинирането на нови модели на преход от образование към заетост, следвани в текущите социални и жизнени условия у нас.

3.1. ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Теоретичната рамка на дисертационния труд приема за основа релевантната социологическа терминология в областта на темата на изследването, като са изяснени концепцията и понятийният апарат, формиращи научното направление *социология на жизнения път*. Концепцията за *жизнения път* се заражда още през първата половина на XX век, когато в полето на социалните и психологически изследвания все по-ясно започва да се утвърждава наличието на връзка между жизнения опит на индивидите и конкретните социални условия, в които те живеят (Thomas and Znaniecki, 1918-1920). Идеята получава признание и в полето на социологията. Проведеното от Глен Елдър лонгитудно (дългосрочно) проучване „*Децата на голямата депресия*“ (Elder, 1974) отразява именно значението на социалните промени и тяхната връзка с индивидуалното житейско развитие. Социологическата перспектива за *жизнения път* се основава на следните няколко понятия: *жизнен път*, *биография*, *жизнена траектория*, *жизнен преход*, *статусен преход*, *социален преход*. Наличният богат емпиричен материал се превръщат в особен интерес за изследователи от различни научни области, което затвърждава интердисциплинарния характер на това изследователско поле. На Карл Улрих Майер (Mayer, 2003) принадлежи идеята за осъществяване на по-силна връзка между двете научни направления – *социология на жизнения път* и *психология на развитието*. Ако *социологията на жизнения път* се концентрира основно върху интерпретиране на социалните структурни ограничения и институционалните регулатори и въздействието им върху хода на жизненото развитие, то *психологията на развитието* се фокусира върху начина на формиране на идентичността и личностното израстване на индивида, а от тук и върху влиянието им върху индивидуалната активност и поведение при изграждане на житейските стратегии и планове за развитие.

В резултат на индустриализацията, утвърждаването на капиталистическите отношения в класическото модерно индустриално общество, мащабните образователни и социални реформи от XX век, се наблюдава постепенна промяна в разбирането и изживяването на младежката фаза като етап от *жизнения път* на индивида, налице са нови социални роли, които индивидът изпълнява в различните общности на пребиваване (семейство, училище, труд) (Митерауер, 2004). На базата на социалните промени, създаващи ценностен и светогледен плурализъм, младостта се превръща във фаза на по-съществени лични решения, отнасящи се до планирането на живота, на по-диференциран избор на образование, на професионална и семейна реализация, което

води до усложняване на протичането на този жизнен етап и на характерните за него жизнени преходи (Митерауер, 2004). Поставянето на ясни граници между отделните жизнени фази днес става все по-трудна задача. Границите на младостта зависят във все по-голяма степен от прокарваните в съответната държава икономически, образователни и социални политики (Heinz, 2009). Младостта е социален феномен, който вече не може да бъде измерен с възрастта или с настъпването на определени жизнени събития, а зависи от съответното място на индивида в различни групи.

Съвременният маршрут на индивидуалното развитие е все по-несигурен и все по-слабо обвързан с предопределеността на традицията (Бауман, 2013). Свидетели сме на постепенна замяна на една обществена парадигма с нова, все още непозната, която е резултат от множество фактори като: действащите икономически сили, нарастващата сила на международните регулиращи организации, както и нарастващата взаимосвързаност на нациите (Lagrée, 2002). Улрих Бек (Бек, 2013) подкрепя идеята, че новата фаза на обществено развитие трябва да се възприема като рисков общество, в което индивидът е сам формира своите индивидуални жизнени стилове на развитие, които са все по-независими от наследената социална класа, но и все по-детерминирани от всеобщата несигурност на живота. Индивидите могат да мислят по-критично за себе си, като вече не наследяват, а сами постигат своята идентичност (Vandenberghe, 2015). Процесите на индивидуализация водят до заменянето на *стандартната биография* с т. нар. „*биография на избора*“ (Giddens, 1991), при която животът наподобява по-скоро планиран проект. Индивидуализацията бива приписана и на трудовите отношения (Кастелс, 2004), което допълнително увеличават чувството на несигурност сред младите хора (Haikkola et al., 2022).

Дисертацията поставя акцент върху две алтернативни перспективи, засягащи проблема за влиянието на съществуващите социални структури на неравенство и значението им в процеса на конструиране на индивидуалната жизнена траектория. Едната група от изследователи подкрепя идеята, че днес протичат по-скоро процеси на отслабване на съществуващите социални структури на неравенство (класа, пол, раса), както и има по-голяма възможност за възходяща поколенческа мобилност (Бек, 2013; Giddens, 1991; Goldthorpe, 1996). На противоположното мнение е друга група от социални учени, която счита, че, под влияние на глобализационните процеси, социалните неравенства по-скоро се засилват, пазарните рискове се прехвърлят върху вече ошетените социални групи, а унаследяването на образователните неравенства и

жизнените шансове се запазва (Breen, 2007; Бурдийо, 1986; Kogan et al., 2012). Жизненият преход на съвременната младеж от образованието към заетостта трудно би се разтълкувал, без да бъде поставен фокус както върху все по-ярките процеси на индивидуализация, така и върху структурните неравенства (пол, класа, раса), запазващи своето въздействие върху индивида и конструирания от него жизнен път. Дисертацията стъпва и върху няколко нови концепции, отчитащи именно взаимоотношаването между структура и индивидуална активност – „*ситуирана активност*“ (*bounded agency*) (Evans, 2002), „*структурирана индивидуализация*“ (*structured individualization*) (Roberts et al., 1994) и „*структури на възможностите*“ (*opportunity structures*) (Roberts, 2022).

Нарастващата несигурност, съпътстваща младежкия етап, усложнява и прехода на младите хора до по-голяма самостоятелност и отделяне от родителската зависимост (Cote, 2014), което може да забави установяването им на пазара на труда и поемането на повече отговорности (грижата за собственото семейство и отглеждането на деца). Така се стига до отлагане на някои от младежките преходи, с което се засилва тяхната сложност и което може да доведе до тяхното непоследователно случване (Aaltonen, 2012). Днес те се дефинират по-скоро като нелинейни (Jones, 2009). Изследването на младежките преходи в различни социални контексти дава възможност да бъде формиран широк набор от типове режими на младежки преходи (Raffe, 2014). Една от най-популярните типологии, базирана на европейски международни сравнителни изследвания, извежда четири типа младежки преходи, изследвайки младежките траектории като резултат от взаимодействието между индивида и наличните социални структури в сферата на пазара на труда, образованието и прилаганата социална политика – универсалистки, ориентиран към заетост, либерален и субзащитен (Walther, 2006).

Изследвайки съвременните типове преходи от образование към заетост, е необходимо да бъдат проследени, от една страна, измененията в социалната роля на образователната институция, а от друга – еволюцията във възгледите за труда. Общите схващания подкрепят идеята, че от средство за уеднаквяване и постигане на равенство между хората образованието постепенно се превръща в способ за все по-ясното осветляване и утвърждаване на социалните неравенства (Митев и Ковачева, 2014). По отношение на трудовата дейност – трудът, освен като източник на доход, днес все по-ясно се възприема както като средство за формиране на определена социална идентичност у хората, така и като предпоставка за социални неравенства (Шопов и кол,

1997). Предизвикателствата пред съвременния труд са свързани главно с трансформацията на самата трудова дейност, която днес вече е все по-зависима от високите компютърни технологии, в някои случаи се осъществява извън организацията и то в нерегламентирано време и в разнообразни форми на сътрудничество. Въпреки, че дигитализацията и новите форми на труд (работата от разстояние) могат да се възприемат като фактори, благоприятстващи балансирането между работата и грижата за семейството (Йорданова и Киров, 2020), те могат да доведат и до смесване на професионалния и личния живот, което да окаже негативни последици както за отделния служител, така и за организацията (Kaup, 2021).

До началото на социална трансформация в България от 1989 г. действащите строги държавни регулации оформят жизнения път на младите хора и осигуряват необходимата сигурност в прехода им към заетост. Следва период, характеризиращ се с високи нива на безработица и постоянно растяща инфлация, като младежта се превръща в една от най-засегнатите социални групи, чиито проблеми и предизвикателства биват по-скоро пренебрегвани от властта. Нещата претърпяват обрат при етапа на подготовка на присъединяване на страната към Европейския съюз, когато изготвянето на конкретни младежки политики се превръща в основна задача за постигането на европейска интеграция (Стаевска, 2011). Проблемите, върху които съвременните младежки изследвания в България се фокусират най-често, са в областта на младежките преходи и тяхното забавяне през последните десетилетия, както и продължаващото влияние на структурните неравенства и институционалните ограничения върху жизнения път на младите хора (Митев и кол., 2019; Кръстева, 2019; Boyadzieva and Pieva-Trichkova, 2019). Изследванията в областта поставят акцент и върху нагласите на младите хора относно работата на официалните институции в страната. Оказва се, че често тези, които се намират в най-уязвима ситуация и имат най-голяма нужда от подкрепа за заетост, остават в най-висока степен изключени от програмите за подпомагане (Кръстева, 2019). За наскоро завършилите училище/университет и младежите без опит на пазара на труда семейството и родителите са основен източник на подкрепа в периодите на евентуална безработица (Biggart and Kovacheva, 2006).

Трудностите в заетостта са предпоставка и за по-късното настъпване на останалите събития, характерни за младостта – трайното обвързване с партньор и създаването на семейство и деца. Тези тенденции свидетелстват за изчезване на

нормативната последователност на „случване“ на жизнените събития и за удължаване и отлагане на преходите в живота на младия човек (Коцева и Костова, 2007; Стоилова и Илиева-Тричкова, 2018). Основен извод от последните изследвания на българските младежи (Митев и Ковачева, 2014; Митев и кол., 2019) отчита, че една от главните предпоставки за по-трудния преход от училище към работа е несъответствието между предварителните трудови очаквания на младежите и реалните възможности за професионална реализация. Програмите за учене през целия живот се оказват необходимият посредник, който осигурява възможност младите хора да развият или дори да променят своята квалификация, както и да придобият първоначален опит и да започнат да изграждат трудовите си навици (Milenkova & Kovacheva, 2020).

Политиките в България, насочени към подпомагане на младите хора по пътя им към зрялост и сигурна заетост са силно повлияни от европейските практики и инициативи и по-скоро пренебрегват и не акцентират върху статистически установените проблемни области в младежките преходи у нас (Ковачева, 2020). Те се фокусират по-скоро върху повишаване на пригодността за заетост на младежите, отколкото върху осигуряване на възможности за допълнително им обучение и преквалификация (Jeliazkova et al, 2018; Angelova and Boyadjieva, 2020). Една от европейските инициативи, прокарана чрез националните младежки политики, е „Гаранция за младежта“¹, действаща от 2014 г. Програмата е достъпна за по-широка група младежи на възраст между 15 и 29 г., като тя е насочена и към младежи с по-високи образователни постижения (висшисти). В инициативата се включват всички заинтересовани страни (работодатели, местни власти, бюра по труда). Програмата разчита на схващането, че проблемът с намирането на заетост по-скоро е проблем на образователната система и на самите младежи, а не в такава степен на текущата структура на пазара на труда.

3.2. ВТОРА ГЛАВА: МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Дисертацията прави опит да изведе зараждащите се и следвани от съвременната българска младеж нови модели на изготвяне и следване на жизнени стратегии към успешна реализация на пазара на труда, като се фокусира върху взаимодействието между действащите структурни неравенства и все по-индивидуализираните стилове на

---

¹ „Гаранция за младежта“ (2014) – European Commission (EC). The Youth Guarantee country by country – Bulgaria. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1161&langId=en&intPageId=3333>

живот, наблюдавани сред младите хора, и търси отговор на въпроса: *Какви са новите модели и стратегии, които младите българи следват при осъществяване на прехода от образованието към труда в съвременните динамични условия на живот?*

За предмет на изследването се приема същинското изживяване на младежкия преход от образованието към труда, който е изследван от гледна точка на поместеността му в рамките на определен социален контекст (българският). Неговото адекватно изследване предполага отчитане както на влиянието от страна на институционалните възможности и ограничения, така и на влиянието на действащите социални структури на неравенства, които неизбежно го „ограждат“. *Обект на изследването* са лицата на възраст между 18 и 33 г., които се намират в преходния етап между детството и зрелостта и предприема първите относително самостоятелни и важни избори по отношение на образованието, труда и семейството. Ниската граница се свързва съответно с етапа на приключване на задължителното обучение и придобиването на повече права и задължения, а високата граница кореспондира с постигането на сигурност в труда, създаване на семейство и деца – събития, които вече все по-често се случват в края на 20-те до средата на 30-те години от индивидуалния жизнен път (Dimitrova, 2009). Възрастовият интервал позволява да бъдат обхванати както младежите, намиращи се в началото на трудовата си кариера, така и тези, натрупали богат трудов опит.

При формулирането на хипотезите, дисертацията акцентира върху семейната среда, допълнителните форми на обучение и гъвкавите форми на труд, като се стреми да разбере тяхното значение за младите хора при изграждането на жизнените им стратегии за бъдещето и предприетите образователни и трудови избори:

1. *Първа хипотеза:* При по-уязвимите групи младежи, като основен фактор за формиране на жизненни стратегии за кариерно развитие, се възприема подкрепата от семейството и обкръжаващата приятелска среда. Докато младежите с повече семейни ресурси, израснали в по-приобщаваща среда, са по-склонни да се възползват в максимална степен от институционалните възможности на контекста.
2. Противно на младежите, които вече са постигнали някаква степен на трудова реализация, младите хора, намиращи се все още на етапа на преход между

своето средно и висше образование, са по-склонни да правят планове за допълнително обучение, което да подпомогне прехода им към труда в бъдеще.

3. Гъвкавата заетост е предпочитана в по-голяма степен от младите хора, които все още се обучават и са склонни да експериментират повече в своя преход към заетост. Докато младежите, окончателно оформили професионалната си ориентация и замислящи се за създаване на семейство и деца, са по-склонни да предпочитат сигурната и дълготрайна заетост.

Като най-подходящ метод за набиране на необходимия емпиричен материал е приложен методът на допитването. Използван е т. нар. *смесен подход* (Генов, 2013), като са приложени два типа изследователски стратегии – количествена (онлайн анкета) и качествена (дълбочинно интервю). Изследването протича в две фази в рамките на две години и обхваща едни и същи единици на изследване (младежи, които веднъж са участвали в количественото изследване, и след около година част от тях са изследвани повторно чрез дълбочинно интервю). Първата фаза има по-скоро описателен характер, докато втората фаза има за цел да придаде по-голяма плътност на направените изводи.

С цел конкретизиране на изследователското поле, първо е приложена количествената стратегия, чрез провеждане на анонимна онлайн анкета по метода на отзовалите се, разпространена сред целевата група главно в социалните мрежи. Структурата на анкетата обхваща следните няколко области на изследване: отношението към полученото образование и възможности за кариерно развитие, младежка мобилност, връзка между младите хора и семейството, формирани ценности и стил на живот. Количествените данни са събрани в периода май-септември 2020 г. Общият брой на анкетираните ученици и студенти е 121 (52% абитуриенти и 48% абсолвенти). Проведеното изследване може да бъде определено по-скоро като пилотно. Получените и обобщени данни не могат да служат като основа за извеждане на генерални заключения, тъй като, поради малката извадка и липсата на репрезентативност, не могат да се приложат коректно сложни статистически анализи и да се установят статистически зависимости между изследваните променливи. Направените изводи са резултат от използването на двумерни статистически разпределения, което по-скоро помага за формулирането на основни проблемни полета, които да бъдат допълнително изследвани чрез качествено изследване.

Качественото изследване е осъществено в периода юли 2021 г. – януари 2022 г.,

като са проведени общо 12 дълбочинни интервюта с младежи – 6 интервюта с младежи, придобили своето средно образование и в момента обучаващи се в университети (у нас и в чужбина), и 6 интервюта с младежи, които вече са завършили висшето си образование. Интервюираните лица са на възраст между 19 и 33 г., като е направен опит за постигане на максимално разнообразие на случаите по отношение на пол, етническа принадлежност, местоживееене и придобивана/придобита образователна квалификация. Проведено е и 1 дълбочинно интервю със служител от *Център за социални иновации*, което е използвано при очертаването на социалния контекст в страната по отношение на младежката образователна и трудова ситуация. Разговорите с интервюираните следваха предварително разработен гид с 5 блока въпроси по теми, релевантни на поставените изследователски цели и задачи: опознавателен блок; отношения с родителите и приятелски кръг; образование, професионална квалификация и възможности за трудова реализация; настояща форма на заетост и опит на пазара на труда; бъдещи жизнени стратегии. Реализираната извадка постигна основната цел на етапа на подбор на емпиричните данни – да покрие многообразието от жизнени ситуации на младите хора, извършващи прехода от образование към заетост. Тя ни позволява да изведем различни типове жизнени стратегии и да потвърдим или отхвърлим формулираните хипотези на етапа на подготовка на изследването. Проведените дълбочинни интервюта са подложени на тематичен анализ, който дава по-голяма информация по отношение на проблемните аспекти, дефинирани на етапа на анкетното проучване. Като втори етап от анализа, целящ извеждане на нови модели младежки преходи към заетост, са изследвани жизнените истории на четири случая младежи.

3.3. ТРЕТА ГЛАВА: АНАЛИЗ НА ЕМПИРИЧНИТЕ ДАННИ

Дисертацията се основава на емпиричните данни, събрани в двете фази от изследователската работа – количественото и качествено изследване. Първо са представени изводите и обобщенията от количественото изследване. След това за представени заключенията от качествено изследване, резултат от приложения тематичен анализ на проведените дълбочинни интервюта и анализа на четири случая на интервюирани младежи.

3.3.1. КОЛИЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Мненията на двете групи анкетирани младежи (завършващите средно и висше

образование към пролетта на 2020 г.) се припокриват най-силно по отношение на степента на удовлетвореност от качеството на полученото образование в България и оценката относно възможностите за успех на пазара на труда у нас. Първо, предвид по-скоро неутралната оценка на качеството на полученото образование, се наблюдава явен стремеж към получаване на по-високо (висше) образование. За това свидетелстват и високите очаквания, които според респондентите родителите им имат към техните образователни постижения. Резултатите потвърждават, че в днешно време висшето образование се възприема като задължителен етап от житейския път – необходимост и предпоставка за по-добри трудови и житейски възможности пред младите хора. Второ, младите хора споделят за чувство на несигурност по отношение на възможностите за намиране на задоволителна работа в България. Според мнозинството от респондентите знанията и уменията, придобити по време на образователната им подготовка, по-скоро не отговарят на очакванията на работодателите и не са съобразени с търсенето и предлагането на работна сила в нашата страна. Ключов проблем в младежкия преход от образование към заетост се явява липсата на връзка между образованието и нуждите на пазара на труда.

По отношение на различията между двете изследвани групи (абитуриенти и absolventи), те могат да се обяснят с жизнения етап, в който се намират младежите. При младежите, които се намират в края на своята образователна траектория (придобили са висше образование) и очакванията към тях за трайно установяване на пазара на труда вече са по-големи, се наблюдава стремеж към по-голяма самостоятелност при вземане на важни житейски решения. Въпреки запазването на високи нива на родителско влияние, за разлика от младежите със средно образование, висшистите показват по-голяма свобода на експериментиране и формиране на житейски възгледи и ценности, както и по-голяма лична отговорност. Данните отчитат аспирации към трайно интегриране на пазара на труда и избягване на дългосрочната безработица при по-високообразованите младежи дори наличните възможности за заетост да не отговарят на образователните им постижения и придобитата професионална квалификация.

Резултатите от онлайн анкетата поставят фокус върху няколко основни проблемни аспекта, върху които качествено изследване прави опит да постави по-ясен акцент, изследвайки ги в дълбочина:

- открояване както на по-специфичните проблеми, съпътстващи етапа на

обучението, така и конкретните трудности в процеса на намиране на желаната заетост;

- позициониране на семейството сред останалите източници на подкрепа, като се определи в каква степен то е фактор при формирането на младежките жизнени стратегии;
- дефиниране на набора от бъдещи перспективи пред младите хора, което разкрива в тяхната цялост следваните от тях модели на жизнени преходи и изяснява доколко те са успешни като начин за справяне с ограниченията на контекста.

3.3.2. КАЧЕСТВЕНА ИЗСЛЕДВАНЕ

На база на данните от проведените интервюта с *младежи, завършили средно или средно-специално образование*, може да се направят няколко извода, които да опишат накратко факторите, оформящи младежките индивидуални действия по отношение на образователните избори и отношението към трудовата кариера. Като най-силен фактор се откроява семейната среда, формираща у младите хора както определени качества, които направляват жизнените им траектории (образователна и трудова), така и конкретни нагласи за бъдещето, които им помагат за по-категоричното фиксиране на перспективите пред тях. Може да се твърди, че подкрепата от семейството и родителите по-скоро намалява влиянието на други социални неравенства. Пример за това са успешните образователни траектории на интервюираните младежи, принадлежащи към етнически малцинства. В някои случаи семейната среда може да повлияе в голяма степен и на индивидуалността и трудовите стремежи на младите хора – израсналите в предприемачески семейства по-рано придобиват самостоятелност и са склонни да експериментират в обучението и труда.

Институционалните възможности и ограничения, които „ограждат“ активността на младежите в прехода им към заетост, са фокусирани в образователната система, под формата на официално предлаганите възможности от университетите за допълнителни обучения като международни стажове и практики по специалността, но и под формата на недостатъчно осъвременена и гъвкава среда на обучение. Стажовете по европейски програми, предлагани от висшите учебни заведения, се възприемат като възможност за запознаване с чужд социален контекст, който може да доведе до „преобръщане“ в

образователните и трудови aspirations на младежките. Паралелно с това, трябва да се подчертаят и ограниченията на официалните практики по специалността, част от официалните учебни планове, които биват възприемани от младежите по-скоро като формален източник на крайно недостатъчен първоначален трудов опит.

Група на интервюираните младежи с придобито висше образование, намиращи се в края на своите образователни траектории, а част от тях и в края на прехода си към заетост, дава по-ясна представа за разнообразието от проблеми, с които институционалният контекст ограничава изборите им. Улесненият достъп до образование в желаната област не се оказва достатъчен фактор за бърза и успешна трудова реализация. Налага се твърдението, че образователната система не отговаря на нуждите на пазара на труда, като произвежда твърде много кадри без перспектива за трудово развитие, а адекватността на получените знания и умения в университета остават под въпрос. Липсата на достатъчно информация още на етапа на кандидатстване в учебните заведения, може да създаде предпоставки за предприемане на прибързани образователни избори, които в последствие да се окажат грешни и да усложнят жизнената ситуация на младите хора. В допълнение на тези заключения, съществена трудност в прехода от образование към заетост, както и в периодите на безработица, създават социалните институции. Липсата на индивидуален подход при работата с младежи, срещащи различни по характер трудности в трудовите си кариери, по-скоро обезкуражават младите хора и води до недоверие към ефективността на официалните програми за подпомагане. При стратегиите за намиране на заетост се разчита силно на установени контакти и познанства в конкретната професионална сфера.

И при тази група младежи семейната среда е фактор, оформящ в голяма степен жизнения им път. Младежите с по-големи семейни ресурси много по-рано се ориентират по отношение на образование и професия, което води до вземането на адекватни образователни и професионални избори и до по-голяма предприемчивост в жизнените избори. Докато за младите хора от семейства с материални затруднения и финансово нестабилна ситуация жизнените шансове на етапа на обучението, а също и в прехода от образование към заетост, са ограничени до ранното стартиране на нискоквалифицирана временна заетост, съчетавана със съответната форма на обучение, което да им осигури известна самостоятелност. Не трябва да се пренебрегва и влиянието на семейната среда и подкрепяните от общността традиции, което особено за младежите от малцинствените групи е решаващ фактор за определяне хода на жизнения им път и набора от бъдещи

перспективи за житейско развитие.

3.3.3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЛУЧАИ

Изследването на случай (case-study) е една от най-широко прилаганите стратегии в качествените социални изследвания) и има за цел да изучи задълбочено (в големи подробности) дадена социална единица, група или явление в тяхната естествена среда (Yin, 2009). Изследването на четирите подбрани случая на младежи в преход към заетост подпомага задълбоченото запознаване с характерните особености на жизнения им път до момента и значението, което те придават на следваните от тях стратегии в прехода от образование към заетост. Основният признак, по който са подбрани случаите, е статусът на младежите в образованието. Първо са представени два случая, отразяващи жизнените траектории на две млади жени, които все още не са завършили образователните си траектории, но имат опит на пазара на труда и имат отношение към изследвания проблем. След това са представени два случая на млад мъж и млада жена, които са завършили образователната си траектория и които се намират в края на прехода си към заетост. С цел запазване на анонимността на младежите са използвани техни псевдоними.

Гъвкавата заетост като възможност за самоусъвършенстване – „Човек е продукт сам на себе си“

Обучение в гимназия		Висше образование		
Преместване от село в град	Обучение по Еразъм в Чехия	Офис асистент	Обучение по Еразъм в Чехия	Преподавателска дейност по творческо писане
				Преподавателска дейност по финансова грамотност
				Администратор на клуб по чешки език
13	18	20		22
Критични събития		Временна заетост		Обучение

Графика 1. Времева линия на жизнения преход - първи изследван случай

В жизнената траектория на Петя се отчита ключовото значение на семейните ресурси и то по отношение на предаваните в семейството ценности, които оформят във висока степен жизнените шансове пред младото момиче. По отношение на професионалната ѝ реализация, жизнените ѝ стратегии са насочени към идеята за създаване на собствен бизнес. Структурните ограничения на живота на село в комбинация с институционалните възможности на етапа на обучението са породили у Петя необходимостта, чрез активни инициативи от нейна страна (обучение в чужбина,

временна и гъвкава заетост), тя непрекъснато да надгражда себе, приемайки тази стратегия като възможно средство за нейната самореализация, натрупване на необходимия първоначален трудов опит и възможности за по-лесно намиране и дори създаване на удовлетворителна заетост в бъдеще (Nielsen et al. 2019). За Петя придобитият опит от чуждия контекст може и трябва да бъде приложен в родния, което тя отново възприема за средство, с което да подобри както своите личностни и професионални качества, така и социалната среда около себе си. Преходът от образование към заетост на Петя все още не е завършен, но може да се каже, че той е ясно ориентиран към учене през целия живот, независимо от формите на трудовите взаимоотношения, в които тя попада или ѝ предстои да попадне, защото тя осъзнава ценността на тази стратегия както за себе си, така и за хората около нея, с които тя активно работи (Ковачева, 2020; Boyadjieva and Ilieva-Trichkova, 2022). Следваният от нея модел може да се асоциира с приемането на гъвкавата заетост не като несигурна форма на труд, а по-скоро като средство, с което младите хора могат да преоткрият себе си и да дефинират по-ясно професионалните си интереси, което ги поставя в един постоянен етап на развитие.

Инвестицията в образование като начин да постигнеш желаната заетост – „Ти трябва да си отключиш късмета по някакъв начин“

Графика 2. Времева линия на жизнения преход - втори изследван случай

Жизненият път на Елиф е положен едновременно в и извън рамките на традицията – ако семейната ѝ среда по-скоро е проводник на предразсъдъците на общността, които ограничават жизнените ѝ стратегии, действия и избори, то неформалните контакти с хора на нейната възраст и в подобна на нейната жизнена ситуация я мотивират да предприема по-индивидуалистична позиция относно бъдещето си и сама да търси възможности за развитие конкретно в образованието и труда. Образователната траектория на Елиф е

съществено повлияна от критично събитие в нейното семейство, което води до промяна в нейното житейско развитие (Elder, 1998). Принудена да прекъсне образованието си, тя решава да остави обучението на заден план и да се отдаде в грижи за семейството. В желанието си да получи икономическа независимост и трудова сигурност и решена отново да инвестира в обучение, завършвайки нова, различна специалност, Елиф се изправя пред трудностите да намери каквато и да е заетост по специалността. Така текущата ѝ несигурна ситуация на пазара на труда се оказва повлияна от миналия ѝ опит и решения (Tomanić, 2022). Образователните постижения за Елиф са начин тя да се освободи от жизнените ограничения, налагани ѝ от етническата общност, към която принадлежи и която оформя нейната индивидуална жизнена активност. Моделът, който следва в прехода си към заетост, е ясно насочен към професионална преквалификация и цялостен фокус върху придобиване на знания и умения, с цел излизане от периода на безработица и осигуряването на по-големи шансове за намиране на подходяща заетост (Кръстева, 2018), която да отговаря на придобитото ѝ образователно ниво и да я направи икономически независима от семейството, на което тя в момента е принудена да разчита (Biggart and Kovacheva, 2006), предвид крайно недостатъчната подкрепа за безработица, осигурявана от държавните институции.

„Работата чрез обучение като път към бързата и успешна трудова реализация – „Всичко, което съм постигнала, го дължа на себе си“

Обучение в гимназия		Напускане на родителския Дом	Висше образование		Собствен бизнес
Участие в театрални школи			Работа по проекти към университета		
			Обучение по Еразъм в Испания	Магистратура в Сърбия	
13		19		25	30
Критични събития		Временна заетост	Дълготрайна заетост	Обучение	

Графика 3. Времева линия на жизнения преход - трети изследван случай

Жизненият път на Калина е резултат от успешното взаимопреплитане между положителните влияния от страна на семейната ѝ среда, която и дава възможност за по-голяма себе-изява от ранна възраст в търсене на нейната индивидуалност, и възможностите, предлагани от образователната институция (университета) за обучение в чужбина и участие в проекти. Вземайки най-доброто от тези две жизнени общности на

пребиваване, Калина успява да направлява успешно чрез активни действия (адекватен избор на образование и ползване на наличните институционални възможности) прехода си от образование към заетост, следвайки модел, който ѝ позволява навреме да оцени доколко предприетите образователни избори са правилни и доколко професионалната реализация в избраната специалност е възможна (Митев и Ковачева, 2014; Митев и кол., 2019). Тя възприема обучението си и проектите, които сама печели по време на студентството си, по-скоро като работа, разчитайки в по-голяма степен на знанията, които ще получи и оценявайки професионалните умения и опита, които ще придобие, а не толкова на финансовите постъпления (Ковачева и Попиванов, 2021), които са твърде символични, за да ѝ осигурят ранна икономическа независимост. Ранното напускане на родителския дом е оценено като повратен момент, който я възпитава на дисциплинираност и ѝ помага в професионалната реализация, защото я учи на самостоятелност и отговорност.

„В капана“ на временната и несигурна заетост – „В тази сфера се влиза много трудно, освен ако нямаш официален опит“

Графика 4. Времева линия на жизнения преход - четвърти изследван случай

Жизненият път на Филип е повлиян в голяма степен от слабите семейни ресурси на родителското семейство в съчетание с ограниченията на социалната среда по отношение на възможностите за образование и по-високо кариерно развитие. Жизнената му траектория показва, че той е поставен в положение сам да създава жизненни шансове пред себе си, като най-често те са възможни след преживяно значимо жизнено събитие като: напускане на родителския дом и семейство, смяна на местоживееенето, обвързване с партньорка. Индивидуалните му действия са силно ограничени от действащите структурни неравенства. Първо, често са насочени към разрешаване на момента трудна ситуация, в която той се намира (Lesscardi, 2012) – например стартиране на каквато и да е нискоквалифицирана заетост. Второ, водят до временни решения на трудната икономическа ситуация, в която са поставени той и семейството му и която непрекъснато

се влошава, предвид липсата на ясни перспективи. Прилаганият от Филип модел на преход от образованието към сигурната заетост се основава на по-дългото му пребиваване „в капана“ на несигурната заетост, в която той припознава стратегия (Кръстева, 2018), която може да му осигури възможност да инвестира необходимото време в придобиване на образование, което за него е единственият начин да получи достъп до по-удовлетворителна заетост в желаната сфера. Институционалните ограничения в жизнения му път се свързват и с периода му на безработица и обезкуражаващия го опит от подпомагащата и посредническа дейност на държавните институции (Митев и кол., 2019; Кръстева 2019).

Представените четири случая на младежи, намиращи се в преход от образование към заетост, илюстрират многообразието от фактори, които могат да повлияят хода на разгръщане на жизнените им траектории и специфичния начин на протичане на жизнените им преходи. Наличието и силата на действие на тези фактори водят до дефиниране и на различни модели на преход, които младежите предприемат. Ключова роля при формирането на образователните, трудови и житейски аспирации от младежа има семейната среда и предоставяната подкрепа от родителите. По-либералните и материално по-добре устроени семейства са източник както на морална, така и на финансова подкрепа за младежите, което им дава сигурност и възможност за повече експериментиране в труда. По-големите семейни ресурси осигуряват за младежите по-голяма свобода при предприемане на жизнените избори, както и достъп до повече жизнени шансове. Младежите с по-големи семейни ресурси са по-склонни да преживяват линеен преход към заетост, като припознават в гъвкавите форми на труд средство за придобиване на опит в труда и по-бързо и адекватно професионално ориентиране още на етапа на обучението. От друга страна, по-консервативните семейства, отдадени на традицията, както и семействата в по-несигурно финансово положение могат значително да ограничат жизнените перспективи пред младите хора, което да повлияе негативно на жизнените им преходи. Трудната финансова ситуация и неправилното ранно кариерно ориентиране крият множество предизвикателства пред младежите, намиращи се в началото на прехода към труда – попадане и трайно задържане в нискоквалифицираната, временна и несигурна заетост, както и често преживяване на периоди на безработица. При тях се наблюдава по-скоро нелинеен преход към заетост, който се характеризира с връщане обратно в сферата на образованието с цел преквалификация, като възможност за по-добра бъдеща трудова реализация.

Институционалният контекст също се възприема като активна страна в младежкия преход от образование към заетост. Липсата на координация между образователните институции и пазара на труда създава съществени бариери пред изпълнението на формираните от младежите стратегии за обучение и професионално развитие и значително проблематизира прехода им към труда. Необходимо е да се подчертае положителната роля на международните програми за обмен на ученици и студенти, които осигуряват достъп на младежите до различен контекст, чийто практики могат да „преобърнат“ жизнените им стратегии по отношение на образованието и кариерното развитие. Споделеният от интервюираните младежи опит от контакт с официалните държавни институции и програми за подпомагане препраща към необходимостта от допълнително и по-задълбочено изследване на спецификите в тази област, вземайки предвид и опита и позицията на държавните институции и посредници.

3.4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На база на проведените интервюта, следва да бъдат направени няколко по-конкретни извода, с които да бъдат потвърдени или отхвърлени формулираните хипотези на дисертационния труд:

Резултатите потвърждават първата хипотеза – действително младежите в уязвима ситуация (принадлежащите към етнически малцинства, както и тези от семейства, живеещи в материални лишения) във висока степен се влияят в своите жизнени избори и траектории от семейната среда и приятелския кръг. За тях те са както основен източник на подкрепа, така и основен източник на ограничения. Младежите с повече семейни ресурси могат да инвестират повече в развиване на личностните и професионалните си качества и да експериментират в обучението и заетостта си. За тях подкрепата в прехода им към заетост се състои в максимално възползване от институционалните възможности на контекста.

Жизнените истории на интервюираните младежи не потвърждават втората хипотеза, според която младите хора, намиращи се все още на етапа на преход от образование към заетост, са по-склонни да предприемат планове за допълнително обучение, в сравнение с младежите, постигнали трудова реализация. Допълнителното обучение е жизнена стратегия, предприемана в еднаква степен от всички младежи, независимо от тяхната трудова ситуация. Ако за младежите, които все още търсят

сигурната заетост, допълнителното обучение е средство за придобиване на допълнителни знания и умения и увеличаване на жизнените шансове за трудова реализация, то за младежите, които са трудово реализирани, допълнителните обучения са средство за повишаване на квалификацията и получаване на нови възможности за успех и развити е труда.

По отношение на гъвкавата заетост *данните потвърждават третата хипотеза*, според която младежите с различна трудова ситуация имат различно отношение към гъвкавите форми на труд. Гъвкавата заетост е предпочитана в по-голяма степен от младите хора, които все още се обучават и са склонни да експериментират повече в своя преход към заетост. Докато за младежите, окончателно оформили професионалната си ориентация и фокусирали своите бъдещи перспективи към създаване на семейство и деца, е предпочитана сигурната и дълготрайна заетост.

Изследваните четири случая на младежи са база за извеждане на четири различни модела на преход, които отразяват взаимопреплитането на различни фактори на контекста (структурни и институционални), създаващи възможности и ограничения в жизнения път на младите хора, но паралелно с това стимулиращи техните индивидуални действия и активност при предприемането на важни житейски избори и формирането на конкретни стратегии за успешен преход от етапа на обучение към намирането на желаното работно място:

- *Гъвкавата заетост като възможност за самоусъвършенстване* – моделът е ориентиран към учене през целия живот, гъвкавата заетост не се приема за несигурна форма на труд, а по-скоро се възприема като средство, с което младите хора могат да преоткрият себе си и да дефинират по-ясно професионалните си интереси, което ги поставя в един постоянен етап на развитие. Структурните ограничения са подтиснати от наличните институционални възможности за пътуване и обучение в чужбина, което се оказва стимул за субективната активност на младежа и за прилаганите от него по-индивидуалистични нагласи към гъвкавата заетост.
- *Инвестицията в образование като начин да постигнеш желаната заетост* – образователните постижения се възприемат като средство, с което могат да се избегнат жизнените ограничения, налагани от страна на общността на

пребиваване. Моделът е ясно насочен към професионална преквалификация и цялостен фокус върху придобиване на знания и умения. Ограниченията на етноса и общностните традиции се сблъскват с желанието за растеж в социалната йерархия, като в образованието се припознава средството, с което младежът, чрез целенасочени субективни действия, може да заяви себе си свободно пред и въпреки общността.

- *Работата чрез обучение като път към бързата и успешна трудова реализация* – моделът е фокусиран върху възприемането на обучението и учебната среда съответно като работа и работна среда, като позволява навременна оценка на предприетите образователни избори и възможностите за професионална реализация в избраната специалност в бъдеще. Субективната активност е положена сред наличните институционални възможности, които са добре познати на младежа и които оформят трудовите му перспективи. Индивидуалните действия са резултат от взаимопреплитането между контекста на израстване и текущия институционален контекст, вземайки за себе си най-доброто.

- *„В капана“ на временната и несигурна заетост* – моделът възприема дългото пребиваване във временната и несигурна заетост като възможност за инвестиране на време в придобиването на образование като единствен начин за получаването на достъп до по-удовлетворителна заетост в желаната професионална сфера. Младежката активност остава задълго оградена от структурните бариери на семейната среда и ограниченията на институционалния контекст. Субективните действия към мобилност осигуряват на младежа достъп до повече възможности за развитие и шанс да преодолее ограниченията на социалния произход.

Направените изводи и открития водят до общото заключение, че младежкият преход от образование към заетост в България е все по-проблематизиран, все по-несигурен и все по-зависим както от действащите социални неравенства, така и от ограниченията и възможностите на институционалния контекст (Elder, 1998). Паралелно с това, преходът става и все по-индивидуализиран, като младежите, все по-предприемчиви в своите жизнени избори и стратегии, са готови да превърнат трудностите и недостатъците в свои възможности за развитие. Жизненият път на младите българи е положен в и оформен от действащите социални, икономически и политически промени в страната през последните няколко десетилетия. Осъществяването на

младежкия преход от образование към заетост, който в повечето случаи предхожда останалите преходи, характерни за младостта, зависи от взаимодействието между различни участници в този процес (Roberts, 2022) – индивидуалните действия на младите хора са резултат от и реакция към социалните и образователни политики, динамиката на пазара на труда, характерните особености на институционалния контекст.

Връщайки се към типологията младежки преходи, дефинирана от Валтер (Walther, 2006), и на база на цялостния анализ на, от една страна, социалния контекст в България и очертаните основни проблеми в младежката ситуация чрез преглед на някои от прилаганите социални политики и инициативи, а от друга страна – позовавайки се и на анализа и резултатите от самостоятелно проведените изследвания (количествено и качествено) – преходът от образование към заетост на българската младеж може да бъде съотнесен към един конкретен тип – субзащитният.

4. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. В изследването е приложен *смесеният подход*, като е направен опит за съчетаване на количествена с качествена стратегия за подбор на емпирични данни. Това позволи по-общите младежки нагласи, резултат от проведената онлайн анкета, да бъдат допълнени с по-обстойните аргументации на интервюираните младежи относно позицията им към подложения на изследване проблем. Прилагането на качествена стратегия, чрез използването на дълбочинно интервю, позволи запознаването в детайли с жизнения път и биография на обекта на изследване, като са идентифицирани причинно-следствените връзки на изследваните явления и проблеми. В хода на разговорите и анализа на резултатите данните преpraщат и към формулиране на нови проблемни полета, които в бъдеще могат да бъдат подложени на допълнително изследване.
2. Прилагането на стратегията „изследване на случай“ при анализа на качествените данни дава възможност за изчерпателно запознаване с жизнената ситуация, миналия опит и бъдещите перспективи пред интервюираните. Данните могат да бъдат използвана за провеждането на повторно лонгитюдно изследване, което да даде информация дали, как и при какви условия се променят жизненият път и жизнената ситуация на изследваните лица, както и техните нагласи по отношение на изследвания проблем.

3. Методологията на изследването и последващият анализ на емпиричните данни създават основа за дефинирането на възможностите и трудности в прехода от образование към заетост, източниците на подкрепа, както и бъдещите житейски перспективи пред две групи интервюирани младежи (завършващите средно и висше образование). Това допълва представата за несигурната и все по-сложна младежка ситуация днес, като разширява значително изследователското поле.
4. Изследването успява да отговори на поставения изследователски въпрос, като са изведени конкретни типологии на модели преходи от образование към заетост, които интервюираните млади хора в България следват. Това е добра база за бъдещи количествени или качествени изследвания по темата, които биха могли да „проверят“ направените открития и да обогатят тази изследователска област.
5. Коректното систематизиране на теоретичната перспектива на изследването позволява изследователското поле да бъде много добре дефинирано, което е предпоставка за добре изградена методология на изследването и адекватно приложени методи за набиране и анализ на емпиричните данни.

5. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Kovacheva, S., **Hristozova, D.** (2021). Work Careers of Bulgarian Migrants in the European Union. *Sociologija*, Vol 63 (4), pp: 603-623, <http://www.sociologija.org/books/issues.php?lng=English>.
2. Kovacheva, S., **Hristozova, D.** (2022). Striding on a Winding Road: Young People's Transitions from Education to Work in Bulgaria. *Societies*, 12, 97, <https://doi.org/10.3390/soc12040097>.
3. **Hristozova, D.** (2022). Young Bulgarian Graduates in the Process of School-to-Work Transition. Youth Between Individual Agency and Family Support, *Sociological Problems*, Vol 54 (1), pp: 383-397, <https://www.sp-bg.eu/en/issue/content/10?issueId=14>.
4. **Христозова, Д.** (2022). Жизнените преходи към зрялост на българската младеж в контекста на съвременните социални промени. *Население*, Том 40, Кн. 2, 253-287. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

6. ИЗПОЛЗВАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

- Бауман, З.** (2013). *Глобализацията. Последниците за човека*. Книгоиздателска къща „Труд“, София.
- Бек, У.** (2013). *Рисковото общество. По пътя към една друга модерност*. ИК „Критика и хуманизъм“, София.
- Бурдийо, П.** Икономически капитал, културен капитал, социален капитал, Превод – Светла Маринова... Bourdieu, P. (1986). “The Forms of Capital”. In: Lauder, H., Brown, Ph., Dillabough, J-A., Halsey, A. H. (Ed) (2006) *Education, Globalization and Social Change*. New York: Oxford University Press.
- Генов, Д.** (2013). *Изследователски методи в социалните науки*. Част 1. УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив.
- Йорданова, Г., Киров, В.** (2020). Ролята на работата през онлайн платформи за баланса между работа и родителство в сектора на ИКТ в България. *Социологически проблеми*, ИФС-БАН, БСА. Vol 52 (1): 277-300. ISSN:0324-1572.
- Кастелс, М.** (2004). *Информационната епоха: икономика, общество и култура: Том I Възходът на мрежовото общество*. ЛИК, София.
- Ковачева, С.** (2020). *Преходите в жизнения път на младите хора*. УИ „Паисий Хилендарски“.
- Ковачева, С., Попиванов, Б.** (2021). *На път. Миграцията в жизнения опит на българските емигранти в Европейския съюз*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Коцева, Т. и Д. Костова** (2007). *Младите хора и интимността в условията на социална промяна*. София: Акад. издателство Проф. Марин Дринов“.
- Кръстева, В.** (2018). Трудова несигурност и младежка безработица в България: субективни възприятия и стратегии за справяне. В: Бояджиева, П., Канушев, М. и Иванов, М. (съст.) (2018). *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност*. София: Изток-Запад, с.291-311. ISBN: 978-619-01-0188-8.
- Кръстева, В.** (2019). *Младежка заетост и трудова несигурност в България*. София: БАН.
- Кръстева, В.** (2019). Преживяване на безработица и трудова несигурност: изследване на социалното изключване на млади хора в България. В: Желязкова, М. и Петрунов, Г. (съст.). *Науката в полза на обществото*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, ISBN: 978-954-322-985-7, с.220-235.
- Митев, Петър-Емил и Сийка Ковачева** (2014). *Младите хора в европейска България. Социологически портрет 2014*. София: Фондация „Фридрих Еберт“.
- Митев, Петър-Емил, Попиванов, Б., Ковачева, С., Симеонов, П.** (2019). *Българската младеж 2018/2019*. Фондация Фридрих Еберт, София.
- Митерауер, М.** (2004). *Социалната история на младостта*. Вариант 2000, София.
- Стаевска, В.** (2011). *Критическа теория в действие: дискурс анализ на властовите употреби на идеологемата „младеж“ в българските комунизъм и евроинтеграция*. Достъпно онлайн: http://www.litclub.bg/library/fil/staevska/critical_theory.html (посетено на 30.12.2022).
- Стоилова, Р. и П. Илиева-Тричкова** (2018). Способността да се избира като измерение на неравенствата по пол. *Социологически проблеми*, 2: 515-565.
- Шопов, Д., Стефанов, Л., Паунов, М.** (1997). *Икономика на труда*. УИ „Стопанство“, София.
- Aaltonen, S.** (2012). Subjective orientations to the schooling of young people on the margins of school. *Young*, 20(3), 219 – 235.
- Angelova, R., Boyadjieva, P.** (2020). The Bulgarian Rejoinder to the Youth Guarantee. In: Milana, M., Klatt, G., Vatrella, S. (Eds.), *Europe’s Lifelong Learning Markets, Governance and Policy: Using an Instruments Approach*. Palgrave MacMillan, ISBN:978-3-030-38068-7, 25, pp. 235-260.
- Biggart, A., Kovacheva, S.** (2006). Social Change, Family Support, and Young Adults in Europe. In: du Bois-Reymond, M., L. Chisholm (Eds.) *The Modernisation of Youth Transitions in Europe*; Wiley Periodicals, 113, Fall 2006, pp. 49-62.

- Boyadjieva, P. and P. Ilieva-Trichkova** (2019b). (Un)realized agency in a situation of early job insecurity: patterns of young people's agency regarding employment, In: Hvinden, B., C. Hyggen, M. Schoyen and T. Sirovátka (eds) *Youth Unemployment and Job Insecurity in Europe. Problems, Risk Factors and Policies*, Edward Elgar Publishing, 117-136.
- Boyadjieva, P., Ilieva-Trichkova, P.** (2022). Empowerment Through Lifelong Learning. In: Evans, K., Markowitsch, J., Lee, W.O., Zukas, M. (eds) *Third International Handbook of Lifelong Learning. Springer International Handbooks of Education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-67930-9_8-1.
- Breen, R.** (Ed) (2007). *Social Mobility in Europe*. Oxford: University Press.
- Cote, J.** (2014). *Youth Studies. Fundamental Issues and Debates*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dimitrova, E.** (2009). "Family and Reproduction in Post-Socialist Bulgaria. Towards a New Demographic Transition". In: Sabine Fischer, Heiko Pleines (eds). *The EU and Central & Eastern Europe. Successes and Failures of Europeanisation in Politics and Society*. Changing Europe Book Series, vol. 6. Stuttgart, pp. 91-100.
- du Bois Reymond, M.** (1998) 'I Don't Want to Commit Myself Yet': Young People's Life Concepts, *Journal of Youth Studies*, 1:1, 63 – 79, DOI: 10.1080/13676261.1998.10592995
- Elder, G.** (1974). *Children of the Great Depression*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Elder, G.** (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development*, Vol. 69 (1), pp. 1-12.
- European Commission (EC)**. The Youth Guarantee country by country – Bulgaria. Available online: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1161&langId=en&intPageId=3333> (accessed on 1 January 2023).
- Evans, K.** (2002). Taking Control of Their Lives? Agency in Young Adult Transitions in England and the New Germany. *Journal of Youth Studies*, 5 (3): 245–270. doi: 10.1080/1367626022000005965.
- Giddens, A.** (1991). *Modernity and Self-Identity*. Polity Press.
- Goldthorpe, J.** (1996). "Class Analysis and Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Educational Attainment". In: *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No. 3, Special Issue For Lockwood, pp. 481-505.
- Haikkola, L., Laine, R., & Pitkänen, T.** (2022). Young People and Subjective Employment Insecurity: Evidence from the Finnish Youth Barometer between 2009 and 2019. *YOUNG*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/11033088221121528>.
- Heinz, W. R.** (2009). Youth transitions in an age of uncertainty, in A. Furlong (ed.), *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*, Abingdon: Routledge
- Jeliazkova, M., Minev, D., Draganov, D., Krasteva, V., Stoilov, A.** (2018). *Youth employment policies in Bulgaria*, EXCEPT working paper no. 27; Tallinn University, Tallinn, 2018, <http://www.except-project.eu/working-papers/>.
- Jones, G.** (2009). *Youth*. Polity.
- Kaur, N.** (2021). Digitalization and Work Behaviour: A Paradigm Shift. In: A. Singh (Ed.), *Big Data Analytics for Improved Accuracy, Efficiency, and Decision Making in Digital Marketing* (pp. 102-123). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-7231-3.ch008>
- Kogan, I., Gebel, M., Noelke, C.** (2012). Educational Systems and Inequalities in Educational Attainment in Central and Eastern European Countries, *Studies of Transition States and Societies*, Vol.4, Issue 1.
- Lagrée, J.-C.** (2004). Review Essay: Youth, Families and Global Transformations. *Current Sociology*, 52(1), 103–110. <https://doi.org/10.1177/0011392104039320>
- Leccardi, C.** (2012). Young People's Representation of the Future and the Acceleration of Time: A Generational Approach, Diskurs Kindheits- und Jugendforschung /Discourse. *Journal of Childhood and Adolescence Research*, 7(1): 59-73.

- Mayer, K. U.** (2003). The Sociology of the Life Course and Lifespan Psychology: Diverging or Converging Pathways?. In: Staudinger, U.M., Lindenberger, U. (eds) *Understanding Human Development*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0357-6_23
- Milenkova, V. & Kovacheva, S.** (2020). Youth and the skill system in Bulgaria. Can lifelong learning policies on the regional level compensate for the mismatches in the national skill system? *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 8 (1), 49-60.
- Nielsen, M. L. et al.** (2019). *New forms of work among young people: Implications for the working environment*. Nordic Council of Ministers.
- Raffe, D.** (2014). Explaining national differences in education-work transitions: twenty years of research on transition systems, *European Societies*, 16, 175-193. <https://doi.org/10.1080/14616696.2013.821619>.
- Roberts, K., S. C. Clark and C. Wallace** (1994). Flexibility and Individualism: A Comparison of Transitions into Employment in England and Germany. *Sociology*, 28 (1): 31 – 55.
- Roberts, K.** (2022). Integrating Young People into the Workforce: England’s Twenty-First Century Solutions, *Societies*, 12, 38, <https://doi.org/10.3390/soc12020038>.
- Roberts, S.** (2015). Ordinary Working Lives and the “Missing Middle” of Youth Studies. In: Wyn, J., Cahill, H. (eds) *Handbook of Children and Youth Studies*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-4451-15-4_17
- Thomas, W., Znaniecki, F.** (1918-1920). *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Tomanović, S.** (2022). Bringing social biography to life course studies: Agency and reflexivity in education-to-work transitions in young adults’ biographies. *Stanovnistvo*, Vol 60 (2), pp. 9-28, <https://doi.org/10.2298/STNV2202009T>.
- Vandenbergh, F.** (2015). Globalisation and individualisation in late modernity: a theoretical introduction to the sociology of youth. *Ideias*, 5(1), 115–172. <https://doi.org/10.20396/ideias.v5i1.8649449>
- Wallace, C. and S. Kovacheva** (1998). *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London: Macmillan and New York: St. Martin’s Press, p. 243.
- Walther, A.** (2006). Regimes of youth transitions. Choice, flexibility and security in young people’s experiences across different European contexts. *Young*, 14 (2), 119 – 141. doi:10.1177/1103308806062737
- Yin, R.** (2009). *Case study research: Design and methods (4th ed.)*. SAGE Publications.